

Jan Hjarnø

Indvandrerne situation på det danske arbejdsmarked: Strukturændringernes og stereotypiernes onde cirkel

Billedet af Danmark som et tolerant samfund, hvor etniske mindretal ikke bliver udsat for diskriminering, passer ikke med virkeligheden i dag. I de senere år er indvandrerne i tiltagende grad blevet marginaliseret, og denne tendens gør sig ikke mindst gældende på arbejdsmarkedet. En uforholdsmæssig stor del af indvandrerne er ramt af arbejdsløshed og dystre fremtidsudsigter. Årsagerne til den store ledighed skyldes dels strukturelle ændringer på arbejdsmarkedet og dels en stigende negativ holdning til indvandrerne i den danske befolkning. De strukturelle ændringer og negative stereotypier er koblet sammen i en gensidig forstærkende dynamik, som tyder på, at Danmark i løbet af få år kan komme til at fremstå som et af de mest racistiske lande i Vesteuropa.

Indledning

»I 1970 var alle i arbejde. Selv alle indvandrerne var i arbejde, og det uanset om de kunne tale dansk eller ej. Sådan er det ikke længere. Siden 1973 har der ikke været arbejde til alle. Der har især ikke været arbejde til indvandrerne.« Sådan opsummerede for nylig en chef for Arbejdsformidlingen i et jysk amt situationen. Men hvorfor er det sådan? Hvorfor er det rigtigt, når den danske migrationsforsker Carl-Ulrik Schierup siger: »Danmark har den tvivlsomme ære at være et af de lande i den vestlige verden, der har den højeste grad af arbejdsløshed blandt sine indvandrere« (Schierup, 1990).

Formålet med denne artikel er at give et svar på dette spørgsmål. Som udgangspunkt vil jeg starte med en kortfattet statistisk oversigt over indvandrerne situation på det danske arbejdsmarked. Derefter vil jeg pege på nogle strukturelle ændringer, der er sket på arbejdsmarkedet i de senere år. Disse strukturændringer har dels været med til direkte at presse indvandrerne ud af arbejdsmarkedet, og dels til indirekte at støtte udviklingen af en række negative stereotype forestillinger af indvandrere og flygtninge, som også bremser indvandrerne muligheder for at få arbejde. Her er således tale om to forhold, som gensidigt har en forstærkende effekt på, at indvandrerne er blevet en marginalgruppe på arbejdsmarkedet.

Indvandringerne og arbejdsmarkedet

Indvandrerne situation på det danske arbejdsmarked har kun i ringe grad været genstand for forskning, og vor viden er derfor på en række felter ret mangelfuld. Det er ikke muligt på basis af de eksisterende statistiske oplysninger at tegne et præcist billede. Den pågældende gruppe omfatter nemlig dels udlændinge, der efter en række års ophold her i landet er blevet danske statsborgere, og dels udlæn-

Jan Hjarnø

Indvandrerne situation på det danske arbejdsmarked: Strukturændringernes og stereotypiernes onde cirkel

Billedet af Danmark som et tolerant samfund, hvor etniske mindretal ikke bliver udsat for diskriminering, passer ikke med virkeligheden i dag. I de senere år er indvandrerne i tiltagende grad blevet marginaliseret, og denne tendens gør sig ikke mindst gældende på arbejdsmarkedet. En uforholdsmæssig stor del af indvandrerne er ramt af arbejdsløshed og dystre fremtidsudsigter. Årsagerne til den store ledighed skyldes dels strukturelle ændringer på arbejdsmarkedet og dels en stigende negativ holdning til indvandrerne i den danske befolkning. De strukturelle ændringer og negative stereotypier er koblet sammen i en gensidig forstærkende dynamik, som tyder på, at Danmark i løbet af få år kan komme til at fremstå som et af de mest racistiske lande i Vesteuropa.

Indledning

»I 1970 var alle i arbejde. Selv alle indvandrerne var i arbejde, og det uanset om de kunne tale dansk eller ej. Sådan er det ikke længere. Siden 1973 har der ikke været arbejde til alle. Der har især ikke været arbejde til indvandrerne.« Sådan opsummerede for nylig en chef for Arbejdsformidlingen i et jysk amt situationen. Men hvorfor er det sådan? Hvorfor er det rigtigt, når den danske migrationsforsker Carl-Ulrik Schierup siger: »Danmark har den tvivlsomme ære at være et af de lande i den vestlige verden, der har den højeste grad af arbejdsløshed blandt sine indvandrere« (Schierup, 1990).

Formålet med denne artikel er at give et svar på dette spørgsmål. Som udgangspunkt vil jeg starte med en kortfattet statistisk oversigt over indvandrerne situation på det danske arbejdsmarked. Derefter vil jeg pege på nogle strukturelle ændringer, der er sket på arbejdsmarkedet i de senere år. Disse strukturændringer har dels været med til direkte at presse indvandrerne ud af arbejdsmarkedet, og dels til indirekte at støtte udviklingen af en række negative stereotype forestillinger af indvandrere og flygtninge, som også bremser indvandrerne muligheder for at få arbejde. Her er således tale om to forhold, som gensidigt har en forstærkende effekt på, at indvandrerne er blevet en marginalgruppe på arbejdsmarkedet.

Indvandringerne og arbejdsmarkedet

Indvandrerne situation på det danske arbejdsmarked har kun i ringe grad været genstand for forskning, og vor viden er derfor på en række felter ret mangelfuld. Det er ikke muligt på basis af de eksisterende statistiske oplysninger at tegne et præcist billede. Den pågældende gruppe omfatter nemlig dels udlændinge, der efter en række års ophold her i landet er blevet danske statsborgere, og dels udlæn-

dinge, der har bibeholdt deres oprindelige statsborgerskab. Statistisk set ved vi ikke meget om de første, idet de medregnes i de totale opgørelser over danske statsborgere. Kun ved at se på de oplysninger, der eksisterer for de mange indvandrere, som har bibeholdt deres udenlandske statsborgerskab, og antage, at det nok ikke står meget bedre til med de øvrige, kan vi få et groft billede af indvandrernes situation på det danske arbejdsmarked. Når det gælder forholdene på arbejdsmarkedet, er det desuden – stort set – kun muligt at få oplysninger om de udlændinge, der er medlemmer af en arbejdsløshedskasse.

I Danmark var der 1. januar 1990 (Nyt fra Danmarks Statistik 1990/nr.78) i alt 150.644 udenlandske statsborgere. Når der ses bort fra udlændinge fra EF, Norden og Nordamerika, kan tallet reduceres til 95.751. Det svarer til 1,9 pct. af den samlede befolkning, og det er i første række disse 1,9 pct., der tænkes på, når medierne taler om »indvandrere«.

Tabel 1. Forsikrede udenlandske statsborgere fordelt på nationalitet

Land	Antal 1989	Prøcent forsikrede	
		April 1988	Juni 1989
Tyrkiet	11.080	42,7	42,5
Jugoslavien	4.001	15,7	15,3
Pakistan	1.941	8,4	7,4
Øvrige	9.076	33,1	34,8
Ialt	26.098	100,0	100,0

Tabel 1 viser antallet af forsikrede udlændinge fordelt på nationalitet i april 1988 og juni 1989.¹ De i alt 26.098 forsikrede udlændinge, som udgør kun ca. 1,3 procent af det samlede antal forsikrede, kommer fra mange forskellige lande, men langt den overvejende del kommer fra Tyrkiet, Jugoslavien og Pakistan. Det drejer sig om 65,2 procent, og i det følgende vil interessen især samle sig om disse tre nationaliteter.

Tabel 2 næste side viser den relative fordeling af forsikrede udenlandske statsborgere på A-kasseområder og deres andel af de enkelte A-kasses medlemstal. Langt de fleste forsikrede udlændinge er ikke-faglærte med det største antal i SID (38,8 pct.), KAD (14,4 pct.), DKA (5,1 pct.), Beklædning- og Textil (4,3 pct.) og HK (4,3 pct.).

Man kan også se udlændingenes vægt i de enkelte A-kasser, og den viser, at de udgør en meget lille gruppe i de fleste af tilfældene. Det er kun i Hotel- og Restauration, at de fylder noget (11 pct.).

Tabel 3 næste side viser ledigheden blandt de forsikrede udlændinge. I juni 1989 var der i alt 8299 ledige. Det svarer til 31,8 pct. og er i forhold til april 1988 en stigning på 1,3 pct. For samtlige forsikrede var ledigheden i juni 1989 12,4 pct. Ledighedsprocenterne for de udenlandske statsborgere ligger langt over den gennemsnitlige ledighedsprocent i næsten alle A-kasser. Mest ekstremt forholder der sig i DKA, hvor indvandrerne har ca. fire gange så høj ledighed som de øvrige medlemmer.

Tabel 2. Udenlandske statsborgere fordelt på A-kasser og den relative andel af de enkelte kassers medlemstal

A-kasser	Antal		Procent forsikrede		Indvandrerandel af kassens medlemmer	
	1988	1989	April 1988	Juni 1989	April 1988	Juni 1989
Beklædning/ tekstil	1.134	1.102	4,5	4,3	4,2	4,5
Forebygg. Børneforsorg.	574	746	2,3	2,9	0,8	1,0
Funktionærer	558	625	2,2	2,4	2,5	2,6
HK	1.024	1.119	4,1	4,3	0,4	0,4
Hotel/ Restauration	812	877	3,2	3,4	9,6	11,0
DKA	1.286	1.337	5,1	5,1	1,1	1,1
KAD	3.691	3.749	14,7	14,4	4,1	4,2
Metal	876	814	3,5	3,1	0,8	0,8
SID	9.801	10.120	39,0	38,8	3,3	3,4
Øvrige	5.351	5.609	21,3	21,5	2,8	0,6
Total	25.107	26.098	99,9	100,1	1,3	1,3

Tabel 3. Ledighed blandt forsikrede udenlandske statsborgere fordelt på A-kasseområder

A-kasse	Procent ledige indvandrere		Procent ledige totalt	
	1988	1989	1988	1989
Beklædning/textil	32,5	36,5	22,0	18,7
Forebyg. Børnef.	33,3	32,2	12,9	12,6
Funktionærer	29,2	30,2	8,5	9,7
HK	23,3	24,6	10,7	11,3
Hotel/Rest.	29,4	36,3	28,4	29,4
DKA	27,1	28,1	5,8	6,9
KAD	36,1	37,5	20,1	18,8
Metal	23,2	20,0	9,3	8,0
SID	34,9	35,9	19,6	15,5
Øvrige	21,5	22,9	8,2	7,8
Total	30,5	31,8	10,9	12,4

Ledigheden blandt de enkelte indvandregrupper er vist i tabel 4. Der er sket en klar stigning i alle grupper fra april 1988 til juni 1989, og samlet har udlændingene i juni 1989 en ledighed på 31,8 pct., mens ledigheden for danske statsborgere var 12 pct. Det er tyrkerne med 44,3 pct. ledige og pakistanerne med 41,2 pct. ledige, der bærer den tungeste ledighedsbyrde. Jugoslaverne klarer sig noget bedre, og i Socialdemokratiets udlændingekomite forklarer man denne forskel med, at jugoslaverne har fundet beskæftigelse i mindre udsatte brancher som blandt andet jern og metal, mens tyrkerne og pakistanerne har været i mere udsatte brancher. Komiteen peger også på, at jugoslaverne har en bedre skole- og ud-

dannelsesmæssig baggrund end tyrkerne og pakistanerne (Rapport fra Socialdemokratiets udlændingekomite, 1988). Det første er sikkert rigtigt, mens det er tvivlsomt om den sidste udtalelse er korrekt. Blandt pakistanere er en god skole- og uddannelsesmæssig baggrund ikke ualmindelig.

Tabel 4. Ledigheden blandt forsikrede udenlandske statsborgere fordelt på nationalitet i 1988 og 1989

Nationalitet	Procent ledige	
	1988	1989
Tyrkiet	38,6	44,3
Jugoslavien	22,3	27,5
Pakistan	32,3	41,2
Øvrige	23,0	29,4
I alt udland	30,5	31,8
Danmark	10,6	12,0
Alle	10,9	12,4

Tabel 5. Antallet af forsikrede udenlandske statsborgere fordelt på køn og nationalitet i 1988 og 1989

Nationalitet	Forsikrede 1988		Forsikrede 1989	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Tyrkiet	60,8	39,2	60,3	39,7
Jugoslavien	56,0	44,0	56,1	43,9
Pakistan	61,5	38,5	60,7	39,3
Øvrige	59,4	40,6	57,1	42,9
Danmark	52,1	47,9	51,5	48,5

Den kønsmæssige fordeling af arbejdslødhedsforsikrede indvandrere er vist i tabel 5. Heraf fremgår, at i indvandrergrupperne er der relativt flere forsikrede mænd end kvinder sammenlignet med kønsfordelingen blandt danske statsborgere, hvor 51,5 pct. af de forsikrede er mænd og 48,5 pct. kvinder. Der er variation i tallene for de enkelte nationaliteter, pakistanerne og tyrkerne har de laveste procenttal for kvinder, og det skyldes, at der er forholdsvis flest kvinder i disse to grupper, som ikke er på arbejdsmarkedet.

Tabel 6. Ledighedsprocenter for forsikrede udenlandske statsborgere fordelt på køn og nationalitet i 1988 og 1989

Nationalitet	Ledighedsprocent 1988		Ledighedsprocent 1989	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Tyrkiet	31,6	50,3	37,7	54,2
Jugoslavien	19,2	26,2	25,6	30,0
Pakistan	24,7	44,5	33,9	52,5
Øvrige	17,7	31,1	32,5	26,0
Danmark	7,7	13,8	9,9	14,2
I alt	7,9	14,1	10,5	14,6

Indvandrernes ledighed fordelt på mænd og kvinder fremgår af tabel 6. Den viser, at ledigheden i alle grupper er betydelig højere blandt kvinderne. Der er her tale om meget markante forskelle mellem kønnene, hvilket ikke i nær så høj grad er tilfældet for danske statsborgere, hvor ledigheden i juni 1989 var 9,9 pct. for mænd og 14,2 pct. for kvinder.

Tabel 7. Forøgelsen af arbejdsløshedsrisikoen for indvandrere og kvinder

Nationalitet	Mænds risikoforøgelse		Yderligere risikoforøgelse på grund af køn	
	1988	1989	1988	1989
Tyrkiet	4,10	3,81	1,59	1,44
Jugoslavien	2,49	2,59	1,36	1,17
Pakistan	3,21	3,42	1,80	1,55
Øvrige	2,30	3,28	1,76	0,80
Danmark	1= 7,7 pct.	1= 9,9 pct.	1,79	1,43

Eksempel på beregning af arbejdsløshedsprocent: Sandsynlighed P for arbejdsløshed for tyrkiske kvinder i 1989 = Basis 9,9 pct. x Nationalitetsrisiko 3,81 x Kønsrisiko 1,44 = 54 pct., idet kønsrisikoen for mænd er sat lig 1.

Tabel 7 er udarbejdet på grundlag af tallene i tabel 6 og viser, hvor mange gange risikoen for at være ledig er for en udenlandsk statsborger sammenlignet med en dansker. Når det gælder tyrkiske mænd havde de i juni 1989 3,81 gange så stor risiko for at være ledig som en dansker, og var vedkommende kvinde øgedes risikoen med 1,44 gange.

Endelig kan nævnes, at det står dårlig til med udlændingenes sikkerhed på arbejdsmarkedet (Raffensøe, 1987). Blandt andet viste en mindre undersøgelse udført af arbejdstilsynet i Århus amt, at arbejdsgivere, som fortrinsvis beskæftigede indvandrere, ofte overtrådte arbejdsmiljøloven groft. Problemet var størst på de virksomheder, hvor indvandrerne stod placeret ved samme arbejdsfunktion (Graversgaard, 1986).

Disse tal og øvrige oplysninger giver et lille indblik i indvandrernes situation på det danske arbejdsmarked. Der er ingen tvivl om, at de står svagt og massivt er ramt af arbejdsløshed. Men det er kun toppen af et isbjerg, der er blevet vist. Tallene siger ikke noget om uddannelsessituationen, men også på dette område er billedet dystert (Jeppesen, 1989). For eksempel viste en nylig opgørelse i ungdomsvejledningen i Århus kommune, at færre og færre unge indvandrere vælger at gå i gang med en uddannelse efter folkeskolen.

Strukturændringer

Årsagerne til den negative udvikling, der er sket omkring indvandrernes beskæftigelsessituation, skal i første række søges i de strukturelle ændringer, der er sket på det danske arbejdsmarked siden krisen satte ind i 1973. Fra 1967 og frem til 1973 var den danske industris behov for arbejdskraft større end udbuddet. For at få fyldt de tomme arbejdspladser i produktionen tog man udlændinge ind. Det var i første række ufaglært arbejde, hvortil der ikke blev stillet høje kvalifika-

tionskrav, og hvor lønnen var lav eller arbejdet snavset og ubehageligt, at udlændingene blev ansat (Horst 1980).

I 1973 startede krisen. Mange arbejdspladser måtte lukke, fordi de ikke kunne klare sig i konkurrencen, og det var meget ofte netop de virksomheder, hvor der var mange indvandrere. Overalt i dansk industri måtte man rationalisere og effektivisere for at overleve. Omlægningen betød øgede kvalifikationskrav til arbejdskraften, ikke bare teknisk, men også socialt.

Hvad det tekniske angår, har en del indvandrere i lighed med mange ufaglærte danskere haft svært ved at tage efteruddannelse og forbedre deres faglige kvalifikationer, fordi de har en meget ringe skolemæssig baggrund. Derfor har det været svært for dem at få arbejde, men det er et spørgsmål, om netop dette forhold spiller nær så stor en rolle som de øgede krav, der i dag stilles til arbejdskraftens sociale kvalifikationer. Mange arbejdere, som tidligere havde arbejdet under en erfaren formands ledelse, har i stigende grad selv overtaget ansvaret for deres arbejde. De menige arbejdere må selv tilrettelægge og organisere deres arbejde. Teamwork er vigtigt, og dette stiller øgede krav til arbejdernes sociale færdigheder. Kravene til at kunne kommunikere og i fællesskab med arbejdskammerater finde ud af, hvordan arbejdet skal tilrettelægges så akkorden holdes, er vokset (Schierup, 1990).

Som Schierup påpeger, har de øgede krav til social fleksibilitet forringet indvandrerne muligheder for at få arbejde. Mange danske arbejdsgivere og arbejdere er blevet meget tilbageholdende med at tage udlændinge ind. Man føler sig usikker på, om udlændingen nu også kan tilstrækkelig dansk, og i stedet for at lade tvivlen komme indvandrerne til gode foretrækker man at ansætte danskere, for situationen er jo, at der er ledige danskere nok at tage af.

Ændringen fra en situation med fuld beskæftigelse til en situation med massearbejdsløshed har også strukturelt ændret måderne, hvorpå man får arbejde. I 1970 var det ikke noget problem at få arbejde. Man kunne gå på Arbejdsformidlingen og få anvist arbejde. Sådan er det ikke længere. I dag går man hovedsagelig på Arbejdsformidlingen for at blive kontrolleret, når man er arbejdsløs. De fleste ansættelser sker udenom Arbejdsformidlingen.²

Det er i stigende grad blevet gennem personlige kontakter, at man skaffer sig arbejde. Benedicte Madsen har på glimrende vis illustreret, hvorledes det i høj grad er blevet arbejdsformidling via individets personlige sociale netværk, der spiller en afgørende rolle for, om en ung i dag får arbejde (Madsen, 1982). Denne udvikling har ramt indvandrerne særlig hårdt (Schierup, 1990). De har ikke i lighed med mange danskere tætte sociale netværk til de ekspanderende virksomheder, og det forhold, at mange ikke længere er ude på arbejdsmarkedet, gør, at de ikke længere har særlig megen social kontakt til danske arbejdskammerater. Danskerne ved mindre og mindre om indvandrerne. Danske arbejdere mødes ikke længere med indvandrerne ude på arbejdspladserne, og det skaber en afgrund af uvidenhed, som sætter mange ude af stand til at afgøre, om de mange negative påstande, der udslynges i medier om indvandrerne, er rigtige eller forkerte.

Den strukturelle ændring i rekrutteringsmønstret til arbejdspladserne er dog et tveægget sværd. Dels er den med til at udelukke indvandrere fra virksomheder,

hvor der ikke i forvejen er indvandrere, og dels er den med til at sikre enkelte virksomheder stor tilgang af indvandrere. Der er virksomheder, som foretrækker indvandrere som arbejdskraft. Jeg har været ude for arbejdsgivere, der helt bevidst satsede på at få ansat indvandrere, som var beslægtede. Ved at lade de ansatte indvandrere selv finde frem til en bror, nevø eller onkel, når der skulle ansættes nye arbejdere, fik arbejdsgiverne et personale, som det er let at manipulere med. I tilfælde af problemer med en ansat, kan vedkommende arbejdsgiver let få skabt ro og orden ved at true med at afskedige hele familiegruppen. Det er en form for spekulation i indvandrernes svaghed, som ikke er helt usædvanlig i nogle af de såkaldte indvandrer-tætte virksomheder, og her er, som tidligere nævnt, ofte tale om virksomheder med ekstremt dårlige arbejdsforhold (Graversgaard, 1986).

Stereotyper

I det ovenstående har jeg peget på to strukturelle forandringer på arbejdsmarkedet, der har ramt indvandrerne særlig hårdt og resulteret i, at de har større ledighed end danskere. Disse to faktorer er dog næppe nok til i sig selv, at forklare den ekstremt høje ledighed. Yderligere mindst én faktor mere spiller en rolle. Det er den ændring, der er sket på det ideologiske plan, når det gælder danskeres holdninger til indvandrerne.

Negative påstande om indvandrerne er de i senere år blevet mere og mere udbredte. Fremskridtspartiets og Søren Krarups årelange agitation mod og Ishøjs socialdemokratiske borgmester Per Madsens omtale af indvandrerne som problemskabere er blevet udbasuneret så ofte i medierne, at de fleste danskere nu tror, at indvandrerne generelt ikke kan klare sig på dansk, og at de på grund af deres religion og anderledes kultur er svære at samarbejde med. Disse negative opfattelser får en særlig uheldig virkning i en situation, hvor der stilles store krav til arbejdskraftens sociale fleksibilitet og herunder øget krav til kommunikation på dansk. Mange danske arbejdsgivere og arbejdere bruger disse krav som en undskyldning for at udelukke indvandrere. Nu kan det selvfølgelig ikke benægtes, at en del indvandrere har vanskeligheder med at kommunikere på dansk eller på andre områder mangler kvalifikationer, men samtidig er der mange, som har tilegnet sig et smukt og velformuleret dansk og også skaffet sig solide faglige kvalifikationer (Jeppesen, 1989). Den udbredte opfattelse, at indvandrerne er dårligt egnede til ansættelse i moderne danske virksomheder, må således betegnes som en stereotypi, som i vid udstrækning er urigtig, men som ikke desto mindre holder indvandrerne ude fra arbejdsmarkedet. Mange unge, der har gennemført den danske folkeskole og taget EFG grundkursus, og som er fuldt ud kvalificerede til at klare en praktikplads på lige fod med danskere, støder på systematisk diskrimination, når de søger arbejde (Jeppesen, 1989). Som illustration kan nævnes, at i 1987-88 gennemførte 70 unge flygtninge, hovedsagligt iranere, EFG basisår på Teknisk Skole i Esbjerg. Kun tre fik praktikplads, og det kun i kraft af, at de selv havde danske venner, der hjalp dem (Hjarnø, 1989: 12). Og selv når potentielle arbejdsgivere og arbejdskammerater ikke personligt tror på de negative påstande om indvandrere, kan hensyn til kunderne være udslagsgivende. På en konference i Ribe amts Arbejdsmarkedsnævn erklærede således en repræsentant

for Dansk Arbejdsgiverforening, at han ikke turde ansætte indvandrere af frygt for, at hans danske medarbejdere ville være imod at få en fremmed som kollega og af frygt for, at hans kunder ville blive utilfredse, hvis han sendte en indvandrer ud til dem for at udføre et stykke arbejde. Denne arbejdsgiver startede sin forklaring med at sige, at han ikke personligt havde noget imod indvandrere, men af hensyn til indtjeningen i sin virksomhed turde han ikke ansætte indvandrere uanset, at de måske fagligt kunne være dygtigere end danskere (Hjarnø, 1989: 11).

Inden for minoritetsforskningen har man længe beskæftiget sig med fordomme og diskriminering, og i den forbindelse indtager begrebet stereotypi en fremtrædende plads. Første gang begrebet blev brugt i socialpsykologisk sammenhæng var i Walter Lippmanns bog *Public Opinion*, der udkom i 1922 (Lippmann, 1922).³ Bogen blev skrevet kort efter fredskonferencen i Versailles efter første verdenskrigs afslutning. Den handler dels om statskunst og internationale forhold og dels om forholdet mellem det enkelte menneskes forestillinger om samfundsmæssige forhold og den almene opinion. Lippmann ville vise, hvilken betydning stereotypier har for demokratiets og fredens sag, og en stereotypi var for Lippmann det billede af verden (dvs. billede af andre nationaliteter, etniske grupper og forskellige minoriteter), som et menneske har og handler efter, og som ofte ikke stemmer overens med virkeligheden. Som Lippmann siger:

»For det meste ser vi mennesker ikke først for derefter at definere. Vi definerer først og ser så. I den store blomstrende, hektiske usammenhæng i den ydre verden udvælger vi, hvad vores kultur allerede har defineret for os, og vi har en tendens til at opfatte det, som vi har udvalgt, i den stereotype form. Hvor mange af de store mænd, som samledes i Paris (ved Versailleskonferencen, JH) for at afgøre menneskehedens situation, var der, som var i stand til at se Europa, snarere end deres forestillinger om Europa? Hvis nogen kunne have trængt ind i Clemenceaus bevidsthed, ville han da have fundet billeder af Europa 1919 eller en masse stereotype billeder, der var samlet og hårdet gennem en lang og trættekær eksistens? Ville han se tyskerne anno 1919 eller kun den tyske type, som han havde lært at opfatte siden 1871? Han så typen, og blandt rapporterne han modtog fra Tyskland, tog han de rapporter til hjertet, og kun de, syntes det, som stemte overens med det billede af tyskerne, han havde i sin bevidsthed« (min oversættelse fra Lippmann, 1922: 81-82).

Lippmanns definition af stereotypi blev taget op af andre socialpsykologiske forskere, som beskæftigede sig med folks syn på farvede. Meget tid og mange kræfter er siden blevet brugt på at udvikle metoder til måling af styrke og fordeling af stereotype forestillinger om nationaliteter, etniske grupper og forskellige mindretal. Der er imidlertid ingen grund til her at gå i detaljer med denne forskning,⁴ udover at konstatere, at begrebet »stereotypi« længe blev opfattet som et psykologisk begreb.

I 1969 forsøgte to israelske sociologer at se på begrebets anvendelighed i sociologisk sammenhæng (Peres og Levy, 1969). De undersøgte de gensidige generelle opfattelser mellem jøder og arabere i Israel, og på baggrund heraf forsøgte de at formulere nogle almene ideer om begrebet i et sociologisk perspektiv.

De konkluderede, at stereotype forestillinger om en etnisk gruppe udgør et koncentrat af gruppens optræden. Vigtige historiske begivenheder bidrager til at danne de stereotype forestillinger, som en gruppe har om en anden. Stereotypien

udtrykker den rolle, som en etnisk gruppe har spillet i tilskuergruppens fælles historie. Den situation, som subjekt- og objektgruppen virker i, danner stereotypen. Til de afgørende faktorer for en stereotypis dannelse hører også fordelingen af magten mellem grupperne, graden af social kontakt imellem dem, og den udstrækning, i hvilken de to gruppers politiske og økonomiske interesser kompletterer eller strider mod hinanden. Det er de historiske omstændigheder, der i sidste hånd afgør stereotypiernes indhold.

Når det gælder udviklingen af de negative stereotypier om indvandrere i Danmark, er det, som Peres og Levy formoder, muligt at pege på en række historiske begivenheder, som har bidraget til dannelsen. Den udbredte forestilling om, at indvandrerne har problemer med at kommunikere på dansk, var korrekt i de første år efter, at indvandrerne kom hertil. Mange danskere har imidlertid ikke mulighed for at erfare, at denne og mange andre negative forestillinger om indvandrerne ikke længere generelt passer med virkeligheden. Den strukturelle udvikling på arbejdsmarkedet har resulteret i, at graden af social kontakt mellem indvandrere og danskere er blevet mindre. De to grupper mødes ikke længere så hyppigt på arbejdspladserne, og samtidig er der opstået modstridende interesser mellem de arbejdsøgende danskere og indvandrere, som gør det fordelagtigt for danskere at opretholde de negative stereotypier om deres indvandrerkonkurrenter på arbejdsmarkedet.

I forlængelse af denne sidste observation, er det instruktivt at se nærmere på et arbejde af den amerikanske sociolog M.C. King, med titlen *The Politics of Sexual Stereotypes*, 1973. Her præsenterer King en analyse af den rolle tre meget almindelige forestillinger om sorte kvinder spiller i det amerikanske samfund.

Den ene tegner et billede af sorte kvinder som matriarker. De er de dominerende personer i deres familier. Det er dem, der holder sammen på det hele – med børnene rundt om benene og en forsumpet mand, som ikke dur til noget. Den anden forestilling rummer en forestilling om sorte kvinder som sexlystne nymfomaner, der med glæde stiller sig til hvide mænds disposition. Sidst siger den tredje stereotypi, at sorte kvinder er fødte tabere.

King viser, hvorledes de tre forestillinger på forskellige måde og i forening tjener til at retfærdiggøre og opretholde raceadskillelsen i USA.

Det stereotype billede af sorte kvinder som matriarker og undertrykkere i deres familier gør dem i de hvides øjne til ansvarlige for den sorte befolknings elendighed. De sociale, uddannelsesmæssige, økonomiske og politiske institutioner i det amerikanske samfund, som forhindrer den sorte befolknings sociale frigørelse, går hermed fri af kritik. Ansvar flyttes over fra undertrykkerne til de undertrykte. Virkeligheden er jo den, at de sorte kvinder hører til de dårligst stillede i det amerikanske samfund. Sorte kvinders gennemsnitsløn er 25 pct. lavere end hvide kvinders. Indirekte slår denne matriarkat-stereotypi ud efter sorte mænd, der berøves værdighed og selvrespekt både som sorte og som mænd.

Den nedsættende forestilling om sorte kvinder som evigt hungrende efter sex og villige objekter for hvide mænds seksualitet opfylder lignende politiske funktioner som matriarkat-stereotypien. Den fremstiller sorte kvinder som nærmest prostituerede, der på grund af deres store sexlyst er evigt troløse, og derfor utæn-

kelige som ægteskabspartnere for hvide mænd. Racegrænsen røres således aldrig. At den hvide mand på sine vilkår engagerer sig i kønsligt omgang med den sorte kvinde, er et stærkt våben mod såvel den sorte kvinde som den sorte mand. Den sidstnævnte må magtesløst bevidne, hvorledes hvide mænd voldfører hans kvinder. Politisk fungerer denne stereotype opfattelse således, at sorte, kvinder såvel som mænd, berøves værdighed og selvrespekt.

Ifølge den tredje stereotype forestilling er sorte kvinder fødte tabere. Denne stereotypis funktion er at undertrykke sorte kvinders selvfølelse. Forsøger de at ændre deres sociale stilling gennem uddannelse eller ved politisk arbejde, og forsøger de at skabe et andet billede af sig selv end billedet af herskelystne matroner eller nymfomaner, skal de og omverden vide, at de er dømt til at mislykkes.

Som King siger, er det ikke svært at spore den historiske baggrund for disse stereotyper. De stammer fra slaveriets tid. Selv om de tre billeder er meget forskellige i indhold, udgjorde de samlet et effektivt våben i undertrykkelsens tjeneste. Men stereotyperne lever videre og tjener til at opretholde en engang opnået stratificering. Selv om de er falske, er de dog en virkelighed i sig selv, befæstet på det psykologiske plan, og med til at bestemme den sorte befolknings vilkår.

Den kollektive devaluering af indvandrere som havende problemer med dansk, værende kulturelt underlegne og initiativløse, når det gælder om at tage en uddannelse, som massivt er kommet til udtryk blandt menige danskere i de senere år, rummer mange lighedspunkter med Kings analyse. Stereotyperne i sig selv bliver til en virkelighed, som i dag er med til at bestemme og understøtte den diskriminering og marginalisering, der reelt finder sted, og som af flere forskere med rette er blevet betegnet med ordet »racisme« (Schierup, 1990, Wilkies 1990).

Selv om indvandlerne selv er klar over, at de negative påstande om dem er urigtige generalisationer, har disse stereotyper ødelæggende virkninger langt udover det konkrete forhold, at indvandlerne holdes uden for arbejdsmarkedet, eller på andre områder oplever ubehageligheder i hverdagen. For eksempel viser en undersøgelse blandt unge tyrkere i Århus, at færre og færre af dem vælger at tage EFG-uddannelse efter folkeskolen (Personlig oplysning fra Ungdomsrådgivningen, Århus Kommune, 1989). Disse unge har mistet troen på, at det nytter noget for dem at uddanne sig og vælger bevidst fra.

Dette fravalg fra uddannelse har ikke, som mange danskere tror, noget at gøre med, at de unge tyrkere har en anden kulturel baggrund end unge danskere.

Jeg har gennem en årrække arbejdet med en gruppe kurdere, som bor henholdsvis i Tyrkiet og i Danmark (Hjarnø 1971, 1988, 1990). Det er mennesker, der kommer fra samme landsby. De, der er forblevet i landsbyen, og de mænd, der er indvandret til Danmark, men har beholdt deres kone og børn i Tyrkiet, har generelt satset meget stærk på at give deres børn og unge uddannelse. Det har de gjort med stor succes.

Da jeg første gang kom til landsbyen i oktober 1970 var der en gammel forfalden skole med tre lærere. Her kunne børnene gå i fem år. Skulle man have videre uddannelse, måtte man på kostskole i en af de nærliggende byer. Det var der ikke mange familier, der havde råd til. Det var dog lykkedes en at tage universitetsuddannelse som jurist, og et par var blevet uddannet til lærere.

Under mit seneste besøg i landsbyen i 1984 havde man fået bygget en stor ny folkeskole, hvor alle landsbyens børn gik i fem år. Man havde også bygget en realskole, og der var mange unge, der var begyndt at gå på gymnasiet i provinshovedstaden Konya og i den nærliggende by Yeniceoba. En del mænd, som arbejdede i Danmark, havde flyttet deres familier ind til provinshovedstaden for at sikre deres børn en uddannelse. Der var mange unge, som var i gang med en højere uddannelse, og fem var blevet færdige som universitetsuddannede jurister, en var blevet læge, og en del havde taget tekniske uddannelser og var blevet ingeniører og landmålere. Det var hovedsagelig drenge, der har fået højere uddannelse, men der var også enkelte piger, som var blevet studenter.

Det bør nævnes, at de to skoler i landsbyen var delvis blevet opført ved hjælp af midler, som var indsamlet blandt indvandrere i Danmark. Der er således mange unge fra denne landsby, som i dag har fået eller er ifærd med at få en høj uddannelse, selv om deres far og mor aldrig har gået i skole eller kun har gået i skole i højest fem år.

Folk fra denne landsby, der har taget kone og børn med til Danmark, har ofte også haft en drøm om, at deres børn skulle have en god uddannelse i Danmark. Der er imidlertid meget få af disse unge, der har fået det, og de fleste har ikke klarer sig godt i det danske skole- og uddannelsessystem.

Det forhold, at mange unge tyrkere i Danmark opgiver at gennemføre en uddannelse, forklarer mange danskere med, at de har en kulturel baggrund, hvor man ikke har tradition for og er motiveret for at uddanne sig. Det er imidlertid ikke rigtigt, for så ville de unge, der er forblevet i Tyrkiet, heller ikke satse på uddannelse, men det gør de. Det er vigtigt, at vi gør os klart, at det ikke er indvandrernes kulturelle baggrund, der er skyld i, at de unge klarer sig dårligt i det danske skole og uddannelsessystem. Det er virkeligheden, der møder de unge indvandrere i Danmark, der er noget galt med. Det er virkeligheden i Danmark, der er årsagen til, at de ikke kommer videre.

Konklusion

Det overordnede billede, som således tegner sig, er, at negative stereotyper og strukturelle ændringer på arbejdsmarkedet udgør en ond cirkel. I en situation, hvor der stilles øgede krav til arbejderne, tjener historisk dannede forestillinger om indvandrerne til at udelukke dem fra arbejdsmarkedet, selv når disse forestillinger ikke passer med virkeligheden. Endvidere opmuntrer den aktuelle situation til at opretholde negative stereotyper om indvandrerne, samtidig med at den reducerer mulighederne for, at danske arbejdsgivere, arbejdere og kunder kan erfare, i hvilket omfang disse stereotyper er urigtige. Virkningerne på indvandrerne udebliver ikke. Før det første tvinges de i et uforholdsmæssigt stort antal i rollen som bistandsklienter. For det andet må mange af dem blive opgivende, når de ikke kun oplever arbejdsløshed, men til stadighed står over for et sæt negative stereotyper, som påvirker deres selvopfattelse. Dermed gives ny næring til danskernes fordomme, og endnu et skridt hen imod en permanent marginalisering af indvandrerne er taget.

Noter

1. Talmaterialet i de følgende tabeller stammer fra en række statistikkørsler på Danmarks Statistik, som LO har foranlediget og velvilligt stillet til rådighed for denne artikel. Jeg takker i den forbindelse sekretær i LO's indvandrerudvalg Andy Andresen. Jeg vil også benytte lejligheden til at takke min kollega, Carl-Ulrik Schierup, som stillede sin upublicerede artikel »Indvanderne på det danske arbejdsmarked« til min rådighed.
2. Oplysning fra arbejdsformidlingschef Erik Andersen, Ribe amt.
3. Begrebet »stereotypi« er også blevet brugt inden for psykiatrien som betegnelse for en vis karakteristisk uforanderlighed i mimik og bevægelser, som ses i forbindelse med tilstande som diagnosticeres som skizofrene.
Oprindeligt hører betegnelsen »stereotypi« hjemme i bogtrykkerfaget. Stereotypien eller stereotypipladen er en afstøbning i et stykke af en sats – med andre ord en kopi, som anvendes ved trykning for at undgå nedslidning og forandring af originalklicheen, når man trykker store oplag.
4. For en kortfattet gennemgang se: Lange og Westin, 1981: 144-178.

Litteratur

- Graversgaard, John (1986). *Rapport om indvanderne arbejdsmiljø i Århus Amt 1986*, Arbejdstilsynet i Århus.
- Hjarnø, Jan (1971). *Fremmedarbejdere - en etnologisk undersøgelse af arbejdskrafteksportens virkninger i Tyrkiet*, København: Nationalmuseets Forlag.
- Hjarnø, Jan (1987). »Danmarks Flygtningepolitik«, i *Flygtningekundskab 1. De kulturelle baggrunde*, Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.
- Hjarnø, Jan (1988). *Indvandrere fra Tyrkiet i Stockholm og København*, Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.
- Hjarnø, Jan (1989). *Indvandrere og flygtninge*. Rapport nr. 7 i Ungdomsbilleder i Esbjerg, Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.
- Hjarnø, Jan (1990). *Kurdiske indvandrere i Danmark og Tyrkiet*, Esbjerg (Under udgivelse).
- Horst, Christian (1980). Arbejdskraft: vare eller menneske? Migration og vesteuropæisk kapitalisme, *Kulturgeografiske hæfter*, no. 10.
- Jeppesen, Kirsten Just (1989). *Unge Indvandrere. En undersøgelse af andengenerationen fra Jugoslavien, Tyrkiet og Pakistan*, København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 89:6.
- King, M. C. (1973). »The Politics of Sexual Stereotypes«, *Black Scholar*, vol. 4, nr. 6-7, pp. 12-33.
- Lange, Anders og Charles Westin (1981). *Etnisk diskriminering och social identitet*, Stockholm: Liber Förlag.
- Lippmann, Walter (1922). *Public Opinion*, New York: Harcourt Brace.
- Madsen, Benedicte (1982). *Arbejdsformidling via det sociale netværk. Om netværket som faktor i differenteringen mellem stærke og svage grupper på arbejdsmarkedet*, Århus: Psykologisk Institut, Aarhus Universitet.
- Nyt fra Danmarks Statistik* (1990).
- Peres, Y. og Z. Levy (1969). »Jews and Arabs: Ethnic group stereotypes in Israel«, *Race*, vol. 10, no. 4, pp. 479-492.
- Raffensøe, Jørgen (1987). *Indvanderne arbejdsmiljø 1987*. Direktoratet for Arbejdstilsynet.
- Schierup, Carl-Ulrik (1990). »Indvanderne på det danske arbejdsmarked«, i *Indvanderne stilling i det danske samfund*, København (under udgivelse).
- Wilkies, Meredith (1990). »Victims of neutrality«, *Nordic Journal of International Law*, vol. 59, no. 1, pp. 4-86.

Noter

1. Talmaterialet i de følgende tabeller stammer fra en række statistikkørsler på Danmarks Statistik, som LO har foranlediget og velvilligt stillet til rådighed for denne artikel. Jeg takker i den forbindelse sekretær i LO's indvandrerudvalg Andy Andresen. Jeg vil også benytte lejligheden til at takke min kollega, Carl-Ulrik Schierup, som stillede sin upublicerede artikel »Indvanderne på det danske arbejdsmarked« til min rådighed.
2. Oplysning fra arbejdsformidlingschef Erik Andersen, Ribe amt.
3. Begrebet »stereotypi« er også blevet brugt inden for psykiatrien som betegnelse for en vis karakteristisk uforanderlighed i mimik og bevægelser, som ses i forbindelse med tilstande som diagnosticeres som skizofrene.
Oprindeligt hører betegnelsen »stereotypi« hjemme i bogtrykkerfaget. Stereotypien eller stereotypipladen er en afstøbning i et stykke af en sats – med andre ord en kopi, som anvendes ved trykning for at undgå nedslidning og forandring af originalklicheen, når man trykker store oplag.
4. For en kortfattet gennemgang se: Lange og Westin, 1981: 144-178.

Litteratur

- Graversgaard, John (1986). *Rapport om indvanderens arbejdsmiljø i Århus Amt 1986*, Arbejdstilsynet i Århus.
- Hjarnø, Jan (1971). *Fremmedarbejdere - en etnologisk undersøgelse af arbejdskrafteksportens virkninger i Tyrkiet*, København: Nationalmuseets Forlag.
- Hjarnø, Jan (1987). »Danmarks Flygtningepolitik«, i *Flygtningekundskab 1. De kulturelle baggrunde*, Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.
- Hjarnø, Jan (1988). *Indvandrere fra Tyrkiet i Stockholm og København*, Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.
- Hjarnø, Jan (1989). *Indvandrere og flygtninge*. Rapport nr. 7 i Ungdomsbilleder i Esbjerg, Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.
- Hjarnø, Jan (1990). *Kurdiske indvandrere i Danmark og Tyrkiet*, Esbjerg (Under udgivelse).
- Horst, Christian (1980). Arbejdskraft: vare eller menneske? Migration og vesteuropæisk kapitalisme, *Kulturgeografiske hæfter*, no. 10.
- Jeppesen, Kirsten Just (1989). *Unge Indvandrere. En undersøgelse af andengenerationen fra Jugoslavien, Tyrkiet og Pakistan*, København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 89:6.
- King, M. C. (1973). »The Politics of Sexual Stereotypes«, *Black Scholar*, vol. 4, nr. 6-7, pp. 12-33.
- Lange, Anders og Charles Westin (1981). *Etnisk diskriminering och social identitet*, Stockholm: Liber Förlag.
- Lippmann, Walter (1922). *Public Opinion*, New York: Harcourt Brace.
- Madsen, Benedicte (1982). *Arbejdsformidling via det sociale netværk. Om netværket som faktor i differenteringen mellem stærke og svage grupper på arbejdsmarkedet*, Århus: Psykologisk Institut, Aarhus Universitet.
- Nyt fra Danmarks Statistik* (1990).
- Peres, Y. og Z. Levy (1969). »Jews and Arabs: Ethnic group stereotypes in Israel«, *Race*, vol. 10, no. 4, pp. 479-492.
- Raffensøe, Jørgen (1987). *Indvanderens arbejdsmiljø 1987*. Direktoratet for Arbejdstilsynet.
- Schierup, Carl-Ulrik (1990). »Indvanderne på det danske arbejdsmarked«, i *Indvanderens stilling i det danske samfund*, København (under udgivelse).
- Wilkies, Meredith (1990). »Victims of neutrality«, *Nordic Journal of International Law*, vol. 59, no. 1, pp. 4-86.